

A diktatúra sex appeal-je

1. A római diák, annakidején, rendszerint a „tyrannoktonos“ felett tartotta első szónoklási és érvelési gyakorlatait — vagyis arról a témáról kellett vitatkoznia, hogy a zsarnokgyilkosság vajjon megengedhető-e? S a legparlamentárisabb formák közt illetett erről ellenfelét meggyőznie. Temperamentumukhoz képest így az emberek az ókorban ugyan bizonyára radikálisabban fogták fel a kérdést, de lényegileg, mint látjuk, ugyanúgy vitatéma volt a diktatúra s demokrácia különbsége s küzdelme, mint ma; azzal az eltéréssel, hogy ők diktátornak csak az *időleges* hatalommal felruházott vezért nevezték és azt, akit ma ezzel a fogalommal jelölünk, nem átallozták sokkal nyiltabban a sokkal őszintébb „zsarnok“ kifejezéssel illetni.

Zsarnok — ennek a szónak azonban csunya hangzása van. Összevont, busa szemöldökű, szögletes és zömök embert képzelünk alatta, akinek jobbkarja mindig kész arra a bizonyos jellegzetes mozdulatra, mely előbb mintegy a saját testét látszik védeni, utóbb azonban ferdén lefelé, némi alattomos hirtelenséggel elrántva aztán *más* valakinek a halálát jelenti — egyszóval a zsarnok az igazságtalan hatalmas ember, szemben a diktátorral, aki...

Továbbá a zsarnok önző ember, felteszi a maga fejére a koronát, szemben a diktátorral, aki...

Végül a zsarnok jól él, háremet tart és orgiákat ül és főleg „dözsöl“. A diktátor azonban nem tűr laza erkölcsöket maga körül, ha kell, közéjük is csördít, ő maga pedig aszkéta, vagy legalább is úgynevezett példás életet élő ember, aki tart magára és mint mindenben, ebben is mintakép a többi előtt.

A zsarnok, ez a kicsit elavult típus, mintegy a *barokk* esztétika hatalmas és szörnyű, túltömött és túlfűtött eszményképét testesíti meg, pompás, de rikító színekkel, amely nem illik abba az inkább éles kontúrokra súlyt helyező világképbe, amelybe a diktátor illik, ez a céltudatos, minden érzését jég közé elraktározó taktikus, aki hideg *empire*-esztétikára törekszik. Soha Xerxes-i, vagy Nagy Sándor-i, mindig a Iulius Caesar-i ideálok azok, amelyeket maga elé tűz.

Nyilván voltak az ókorban is diákok, akik a zsarnoknak fogták pártját. Főleg dialektikai, de bizonyára esztétikai szempontokból is. Ma azonban ez a zsarnok-ideál egy árnyalattal mégis túlnyers, túlféktelen, s pl. civilizált népszavazási, vagy akár korporációs gondolatokkal mégis túlkevésé volna gleichschaltolható. Egyeseket talán maga a «zsarnok» szó zord hangzása is visszariaszt. A «diktátor» szó civilizáltabb. Esztétikusabb. S az *empire*-esztétikájú, hűvös diktátortípus ugyanúgy több hívet vonz ma a kolerikus condottieri-nél, vagy a Phalaris-bősz zsarnoknál, mint ahogy a hűvös nő *vamp* is jobban divatban van századunk delén, mint a forró, érzéki, fin-de-siècle démon. Ez korzzellem dolga. S ezért a «zsarnok» fogalmát, jobb is, ha kihagyjuk ebből a gondolatmenetünkben.

Bizonyára lesznek, akik hibásnak, sőt jogtalanoknak tartják, ha ezt az esztétikai, hogy ne mondjam: stílustörténeti kérdést toljuk itt előtérbe, amikor látszólag egy par excellence politikai problémáról van szó. Azonban az ugrópont, a kérdés lényege mégis ebben a félreértett, félreértékelt esztétikai tényezőben van.

Mindenről lehet tisztán elméletileg beszélni, még a diktatúráról is. De viszont el kell ismerni, hogy a tárgyalásnak e módja mellett mindig ki-, és félrecsúsznak az apró, reális árnyalati különbségek. Pedig ezek azok, amelyek a valóságos politikai életet az elmélettől elválasztják. Mert feltéve, hogy a diktatúra, mint forma, elvileg jó lenne, — amihez persze sok szó fér, — de akkor is, hol volna megrendelhető az a testreszabott és tökéletes, kifogástalan s az Elv-hez hézagmentesen hozzápárosítható diktátor, amilyent a nemzetek «gondviselése» adhat legfeljebb, de amely konfekcióban élő nem állítható? Mert

mihelyt viszont döntően fontossá tud válni egy rendszerben az azt kivitelező személy, akkor elméletileg is mindig fontosabb lesz annak az egy személynek a vizsgálata, akiről itt szó lehet, mint az egész «rendszer»-é,* amelyet megvalósíthat. Abban a percben azonban, mihelyt ezt elismerjük, a súlypont átvándorított az elméleti politikai problémákról az — esztétikára, s az államtanról a lélektanra.

Nem a kérdésnek a fontosról a kevésbé fontosra való eltolása történik tehát akkor, ha ezúttal tudatosan és szándékosan mellőzzük a politikai síkon mozgó elméleti vitát a diktatúra vagy a demokrácia jobb és előnyösebb voltáról, azért, hogy tudatosan és szándékosan azt nézzük, miért van «sikere» a diktatúrának a népnél. S mert sikere van, amit nem lehet eltagadni, — melyek azok a szemléletes, esztétikai, s korántsem elméletien elvont tényezők, amelyek ezt a sikert, akár tetszik nekünk, akár nem, létrehozzák?

«Wachtparade ist Wachtparade»-alapon a sikeres embert a tömeg azért tartja sikeresnek, mert sikeres — (a «siker igazol»-tételnek ezt a petitio principii-jét nem szokás tudomásul venni) — de biztosan «van is valami» benne, hogy ő lett sikeres, ezt is mindenki elismeri. A doktrínér felelete itt ugyanúgy, mint a szkeptikusé, olcsó magyarázatot ad csupán. Az egyik szerint a sikeres embernek az «igazságai» azok, amelyek győznek, a másik szerint ez ellenkezőleg szerencse dolga s az emberek butaságáé. Azonban ugyanazok az «igazságok» százszor nem győznek, míg egyszer igen — s viszont a véletlenek gyakran gyanus sorozatszerűsége is kétségessé teszi a fatalisztikus álláspontokat.

2. A diktatúra «sikere» esetén is kettőn áll a vásár. A diktátoron legalább annyira múlik, mint azokon, akik őt vallásosan, vagy még inkább szekszuális függőséghez hasonló áhitattal imádják.

Ami a tömeget illeti, Le Bon óta a tömegszuggesztióval, a lelki ragállyal való magyarázás közhellyé vált. Freud szerint a tömeg gyermekként adja magát a diktátor kezébe; s valami ősi, szülő-gyermek-viszony elevenedik fel kapcsolatukban; a tömeg azért válik gyerekessé, mert az egyén felelőssége csökken benne. Ezen az alapon hozzátelhetjük, hogy tehát a felelőség elől nemcsak a betegségbe, hanem a tömegbe is menekülhet az egyén. Ezt a tömegbenekvést rendszerint nagy testi és lelki válságok és rázkódások készítik elő — pl. majdnem törvénytörő jelenség, hogy háborúk nélkülözései és szenvedései után áll ez be — ennyiben tehát kissé túlmessze megy a Freud-i magyarázat, amely a «nyájöszön»-t csak a testvérek egymásiránti féltékenysége ellenhatásának fogja fel. A kimerült testi-lelki szervezetben túltengésbe kerülő halálvágy, vagy inkább: életkedv- s életerőhiány inkább megokolja az egyéniség megszűnésébe való könnyű beletörődést a tömegbe-olvadásban, mert különben a hipnózisszerű ráhatást az ember nem szokta eltűrni. A gyermek, de még az állat is, rendes körülmények közt szívesebben veszi, többre értékeli az értelmes és értelemhez szóló magatartást. Egyfelől a gyermek sem «ábrándul ki» ebből, amíg jól érzi magát, amíg szervezete ellenállóképes; másfelől viszont a gazdasági s egyéb bajok által legyengült felnőtt szervezete is bizonyos fokig ellenállóképtelenné válik a szuggesztív ráhatással szemben és a tömegbe sodródva, alacsonyabb színvonalra süllyed. A forgalom s a sajtó, mint külső ható tényezők még hozzájárulnak aztán ahhoz, hogy mind több megbomlott lelki egyensúlyú ember terelődjék a nyájba.

A halálvágy túltengésén kívül a háború utáni kollektív felelősségérzet öntudatlan bűnhődési vágyával, vagy valami epidémikusan fellépő mazochizmussal is lehetne ezt magyarázni, ez azonban túlmesszire vezetne.

* A diktatúra lehet helyzet, állapot, forma, de soha rendszer: rendszer csak valamiféle parlamentáris forma alatt képzelhető el; diktatórikus rendszer: fábólvaskarika.

Más oldalról azonban el kell ismernünk, hogy a népszerű diktátorok a nép pillanatnyi paroxizmusain túl is népszerűek tudnak maradni. S ha ez tartós, akkor bizony az ilyen tömeg-lelkiragállyal szemben legimmunisabbnak látszó emberek is, de még azok is, akik «elvileg» különben ellenzői minden-nemű zsarnokságnak, «kénytelenek elismerni, hogy...» s itt nem is csak a bérelhető tudósok tollára gondolunk, akik objektívnek látszó csomagolásban csempészik be megbízóik szubjektív «igazságai»-t.

3. Felmerül tehát az a kérdés, hogy az ilyen emberekből kiáradó szuggesztív erőben mi az a valami, ami kisebb-nagyobb időre, de szinte kivétel nélkül, mindenkit megfog? Egyáltalán, mi ez a szuggesztibilitást kielégítő, ki-provokáló, hirtelen vagy lassan kiváltó hajlamosság? Miből áll ez a «szuggeráns mivolt», amelyre még műszavunk sincs?

A pszichológus e ponton nem engedheti el, hogy valamiféle «diktátori lelkülettel», s annak varázsával, «*tömeg-appeal*»-jával magyarázza mindezt. S bár ez a magyarázat könnyen sodródik abba a veszedelembe, mint Molière «virtus dormitiva»-ja, mégis közelebb áll a realitáshoz, mint a többi.

Mindenekelőtt, milyen ez a diktátori lelkület? Mert a diktátor külső megjelenése, állandó rekvizitumai, amelyek lényeges tartozékai *tömeg-appeal*-jának, sohasem elsődleges megnyilvánulások, hanem mindig többé-kevésbé tudatos önátformálások a diktátor-lelkület értelmében: a lelkület vizsgálata előbbrevaló.

A diktátori lélek olyan ember, aki nem bírja sem elképzelni, sem elviselni, hogy ő mások számára cselekvési normát ne adjon. A diktátor azt hiszi, hogy a norma és az ő akarata közt valami misztikus egybeesés, egyidejűség, valami sajátos Leibniz-i praestabilita harmonia van. Circulus vitiosusban forog, amelyet, ha jóhiszemű, nem is kell hogy észrevegyen, s rosszhiszeműnek is csak akkor nevezhetjük, ha ezt már nemcsak észrevette, de hallgatólagosan túltette magát rajta. Önámításának veleje, hogy az ő akarata szüli a normát, s viszont ő mégis a normával igazolja akarátát. Mindaddig, míg hisz a norma és az ő parancsa egységében, követelnie is kell parancsa betartását. Tragikuma, vagy, ha tetszik: tragikomikuma, hogy azt hiszi, neki akarnia kell akarata kíméletlen keresztülvitelét, mivel ez próbaköve normái érvényességének.

A diktátor önmagában való túltengő hitének mását megtaláljuk a legátlagosabb normálembernél is, csak persze sokkal kisebb méretekben. A testi és szellemi megfelelés potencia-tudata benne is bizonyos ön-pátoszban sugárzik ki, a különbség azonban nemcsak ennek mérvében, hanem az ezt kísérő evidenciaérzés természetében is van. Bizonyos, hogy amit spontán csinálunk, azt nem csinálnók, ha nem volnánk evidensen meggyőződve róla, abban a percben, hogy jobb, ha csináljuk, mint ha nem, — és rendszerint arról is, hogy *mi* jobban csináljuk, mint akárki más. Az egész különbség a diktátor s más közönséges halandó emez *elhivatottsági* érzése közt az, hogy az utóbbi szerényebb: kisebb körre, s főleg csupán a maga tennivalóra vonatkozik. Ezzel szemben a diktátornál evidenciaérzés kapcsolódik be már ott is, ahol más embernél még csak mérlegelés szerepel. A diktátor elhivatottsági érzése annyira eláltalánosodik, hogy nemcsak egyes dolgokra, hanem egyrészt saját teljes személyére, másrészt minden elképzelhető problémára lassacskán kiterjeszkedik. A saját nagyságának az eszméje ezenfelül egy igen lényeges és következményterhes további eszmével társul: azzal, hogy ezt másokra kell vonatkoztatnia, másokat kell ezzel megváltania.

A diktátori lendület azonban nem jelenti még a diktátori sikert. Ilyen lelkület, mint a pszichikus adottság, elképzelhető anélkül a szuggesztív erő nélkül is, amely a tömeg elkábítását biztosítja: akkor mindez vágyálmom marad, s felaprózódik hivatalnoki vagy családi basáskodásban. De, fordítva, elképzelhető a kiviteli akarat impetuózítása nélkül is. Voltak nagy erkölcsi tanítómes-terek, akik, ugyanakkor, amikor a realitásban igen szelidek voltak, mégis

diktátori magatartással léptek fel a moralitás terén: hiszen a legegyszerűbb erkölcsi norma is parancs formájában születik, vagy ha nem, akkor is csak parancs formájában válik teljessé. Az a követelmény, hogy a neki való engedelmességet belátás is kísérje, talán még a legnagyobbaknál is inkább az engedelmes magatartásnak esztetizmusára vonatkozott: arra, hogy az könnyen és szépen menjen, semmint arra, hogy ez legyen a fontosabbik rész a magatartásban.

Viszont a diktátori lelkiület evidenciaérzése körül egy kis baj is van. A nagy erkölcsi tanítómesterek is hisznek normáikban, de annyira nyugodt evidenciaérzéssel, hogy azok reális keresztülhajszolását nem tartják fontosnak. A diktátor ellenben csak abban biztos, hogy neki, mint személynek, kell normát adni, de már magára a normára nézve, anélkül, hogy erről tudatosan számot adna magának, ki-kihagy evidenciaérzése. Bizonytalanságérzését részint fokozott aktivitásban igyekszik kiegyenlíteni, részint pedig a dolgukban bizonytalan emberek módján, akarata fontosságát teszi a norma fontosságának helyére, s mindenáron kézzelfogható tényeket, reális bizonyítékokat keres. Ugy véli, nem következetes, (s ezzel ismeri el, hogy gyenge benne az önalkotta norma), ha azt mások által nem viteti át, minél nagyobb mértékben, a valóságba. S mert *benne* gyenge a norma, s fél, hogy ez kitudódik, azért oly nagy benne a vágy annak *kívülről* való megerősítésére.

Ez az oka annak, hogy a diktátor szociális érzékű embernek látszik, sőt altruistának: hiszen azzal törődik, hogy mások mit csinálnak. De «szociális» volta csak egydimenziójú: csak a mások feletti gyámságra való elhivatottsági érzése fér el benne.

Bár elhivatottsági érzésének jogosultsága éppoly kevésbé igazolható, mint cáfolható, mert az csupán tetszhetik, vagy nem tetszhetik (esztétikailag, sőt erotikailag) — sikerének tartóssága azonban mégis igazolni látszik őt, s normái értékét valószínűsíti: mégpedig, s ez itt a lényeges, sokszor sokkal nagyobb arányban, mint az esetleg ugyanilyen sikereket felmutatni tudó demokratikus rendszerek képesek.

Ennek a hatásnak a titka a diktatörikum *személyes* jellegében van, szemben a demokratikum személytelen jellegével. S ebből következik a diktatörikum előnyös helyzete minden demokratikum előtt.

4. Miben áll azonban ez a személyes jelleg? S mi következik belőle?

Mindenekelőtt abban áll, hogy *szemléletes*, érzéki, közvetlen. Az, akire hat, látja, hogy *ki* hat rá, a kapcsolatot átéli, s ő személyes kapcsolatot érez ott is, ahol az, aki hat, nem érzi ezt. Más az, amit esztétikailag, közvetlenül, képszerűen, mint amit csak etikailag, vagy elméletileg tudunk appreciálni. Egy zseniális zsarnok alakját, mint pl. Mátyás királyét, amely még a multból is fascinálóan hat, vagy az 1848-as parlament tettét, amely éppen csak elismerésünket vívja ki. Naiv képírók igyekeztek ugyan az ilyesmit is szemléletessé tenni: pl. egykorú képeken láthatni, amint Kossuth épp egy irományt mutat a háládatosan az ég felé tekintő pórnak, — de ezeknek az ábrázolatoknak éppen a reménytelen naivitása mutatja legjobban, hogy ezeken a pontokon a szemléleti kép csak mesterkéltnél lehet. A diktátor tettei abban különbözőnek esetleges tárgyi azonosságuk mellett is a demokratikum államrend tényezőinek alkotásaitól, hogy személyesek, míg emezek személyszerűtlenek, elvontak, elmosódók. A diktátornak *magatartása* van, a demokratikumnak csak megnyilvánulásai.

Minden emberi psziché úgy van megalkotva, hogy a szemléletesség *előbb*, színesebben, s bizonyos mértékig tartósabban is hat rá, mint ami nem szemléletes: ennek csak második, mélyebb hatása válik — néha csupán utólag — vérévé. Az átlagemberre majdnem kizárólag csak az érzéki benyomás hat, de vitathatatlan, hogy ez az elit-emberre sem téveszti el hatását.

Diktátorok, csak úgy, mint jellemzők, erősen ügyelnek külsejükre. Az arról szóló egyéni kliséket rendszeresen meg is tartják, ahogy a színész is egyes alakjainak *commedia dell'arte*-szerű sztereotípiát ad a külső maszka azonosságával. Ebben vagy valami egészen újat kreálnak (Hitler-külsejű diktátor pl. még nem volt), vagy valamely ismert nagy embert másolnak (Mussolini Caesar és Napoleon figurájára együttesen emlékeztet), azonban mindenesetre tartják magukat ahhoz, amit egyszer vállaltak. Már a szokott haj-, vagy bajuszviselettel való eltérés is, a tömeg öntudatlan esztétikai szimbolizmusában egyenlő volna egy-egy elv feladásával; a szakállnövesztés pedig (gondoljunk pl. Vilmos császárra Doornban, vagy akár Rákóczi is, anélkül, hogy ez összehasonlítás volna, Rodostóban) egyenest a rezignációval egyenértékű. A diktátor nemcsak egész lelkét, de egész testét is latbaveti célja érdekében. Pszichofizikai egységgé válik. Ez érthető. Egy ember, aki vállalja, hogy ő azonos egy normával, szükségszerűen szimbólummá válik, — a szó szoros értelmében szőröstül-bőröstül.

Nem csoda, hogy ez hat. Hogy jobban hat, mint magyarázás, indokolás elméleti meggyőzés. A személyi hatás tényezői mármint, azonfelül, hogy ez a hatás érzéki: 1. vagy egy már ismert, már régen szeretett ideálkép ügyes újjáélesztése, vagy fordítva, ahol ilyen nincs: valami ügyes érzéki profil kialakítása a képpé még nem sűrűsödött ideál (káoszából, hogy a tömegnek kézzelfoghatóan legyen mit szeretni, 2. ragaszkodás ennek a képnek a külsőségeihez, hogy a tömeg megszokja, familiárisra legyen vele, 3. s végül a hév, az önpátosz, az elhivatottsági érzés, a potencia fitogtatása s állandó latbavetése, ami a tömegre, s nemcsak önmagára, úgy hat, mint a narkotikum. Akit a más heve magával ragad, az nemcsak utánoz, s azt nemcsak úgy ragadja magával az impetuozitás, mint az indulók ütemessége, hanem azért is, mert az a hév tetszik neki, esztétikailag, sőt erotikailag — s miközben enged, hogy magával ragadja, élvezi is azt. Itt csak elragadtatás van, nem követés, vagy hűvös csatlakozás. Ha a diktátor ügyesen keresett, vagy kialakított is valami alkalmas atyai *imágót*, s ha ugyancsak ügyesen ragaszkodott is hozzá, — itt ezen a ponton már nem annak atyaiságával hat. A potencia szónak két értelme van: a diktátor, amikor állandó transzban, fajdkakasszerűen a maga kiváló képességeit hozsánnázza, dürrög is, s a tömeg, amikor ettől megszedül, a „nagy tehetség“-et bámulja benne. Ez az oka, hogy nagystílű diktátoregyniség valójában fegyver nélkül győz. A fascináció jobban hat, mint a pusztán nyers erőszak, mert utóbbinak megvannak a rizikói is: az erőszak, fascináció nélkül, száz esetben egy ellen, ellentmondási dühöt, sőt lázadást vált ki, s mindig csak addig a pontig tartható fenn, míg a diktátor tényleges fegyveres túlsúlyban van. Ha azonban a diktátornak ez a, mondhatni, szekszuálisan elementáris önbizalma sértetlen, akkor nem is kell bizonyítania. Nincs szüksége erőszakra, hogy hódoltasson, önként hajtanak neki fejet-térdet, s még a megtörtént erőszakot is elfelejtik.

Ez a legnaivabban személyes, hogy úgy mondjuk, biológiailag is a leg-együgyűbb szuggesztív része a ráhatásnak számos paradoxont hoz létre.

a) A diktatura első paradoxona az, hogy ez a fascináció mégsem csupán azokat az érzéseket aktiválja a tömegben, mint az egyéni fascináció az egyénben: nem a szekszuális elragadtatást, de nem is a szeretetet, vágyat, vonzalmat — ez csak az alján marad, — stb. csalja elő, hanem látzatérvekkel alátámasztott meggyőződéseket, (pszeudo-) intellektuális értékítéleteket, stb. Ez a *diktatura pszichológiai paradoxona*.

b) Ebből következik továbbá, hogy a diktatörikum olyan benyomást kelt, mintha direkt úton a címzetthez személyesen szólna, közvetítők nélkül: tehát egyenest bizonyos «demokratikus» jelleget ölt magára, — ami a *diktatura politikai paradoxona*.

c) Minden rendszer, minden ember közös bűne, hogy hibáit igyekeznek másra, vagy a multra tolni, a sikereket ellenben csak magának tulajdonítani. A zűgüggyvéd is azt mondta: «megnyertem a pört, — elvesztetted a pörödét». Ez azonban könnyebben megy, ha egyetlen személy fókuszába lehet a siker sugarait összegyűjteni, mintha azok egy egész intézményen szóródnak szét. A személyiségnek tulajdonított siker plasztikusabb, de plasztikus voltánál fogva nagyobbak is látszik, mint ahol szétszóródik, szétaprózódik több tényezőre. Ez a *diktatura szociális paradoxona*.

d) A plaszticitása ismét hozzájárul ahhoz, hogy a diktatórikus tettben az esztétikailag ható mozzanatok előtérbe nyomuljanak. Méltóságosság, heroizmus, nagyvonalúság — mind személyes jellegű megnyilvánulások lehetnek csupán. Ez ember szereti ezeket látni: kapva-kap rajta, ha eziránti elismerése konkrét tárgyat, imádási objektumot: bálványt talál. Ez azonban létrehozza a *diktatura esztétikai paradoxonát*: egyetlen szép aktus, póz vagy attitűd ugyanis a közömbös, kevésbé szép, vagy éppen csúnya attitűdök emlékét is el tudja halványítani, ha fascináló egyéniség részéről történik. Ami a nagyon visszataszító, de elmuldt tetteket illeti, ilyen esetben az esetleges szép tettek hatásából kisugárzó hangulat az erősebb, s megtapadási hajlamot mutat. Szépít, jobban még, mint az ember emlékezete általában. Ehhez járulnak aztán az álrationális, tisztáramosó célzatú magyarázatok, amelyek ezekhez a megsejítő, jó alaphangulatú érzéshez való görcsös ragaszkodásból származnak.

e) Ebből következik, hogy a norma elleni támadás egyenlősül a személy elleni támadással. Ez, ha népszerű személyről van szó, azt jelenti, hogy, aki a személyt szereti, nem támadhatja a normát, amelyet az kiadott. A diktátor cselekedete *dogmatikai sérthetlenségbe* és vitathatatlanúságba lendül; — aki viszont (ami ritkább) a normát helyesli, az kénytelen-kelletlen elfogadja a személyt is, miáltal az bizonyos *személyi sérthetlenséget*, papkirályi szanktiást nyer. Ez a *diktatura etikai paradoxonát* hozza létre.

5. Mi a következménye mindennek? Mindenesetre egy gigantikus méretű optikai csalódás a tömeg részéről a diktátor személye, s ezen keresztül, tettei iránt. De ennek visszahatásai is vannak. Nemcsak, hogy segít megtartani egy kormányzati formát, amely esetleg egyenesen legközvetlenebb léteérékei ellen is van, de fokozatosan el hagyja satnyulni az egyén egyes magasabbrendű tulajdonságait, mint: disztinkciós képességét, kritikáját, egységbenlátását, stb. s ugyanakkor kéjesen elmerül hipertrofizáló ösztönéletébe, s átengedi magát annak a nagyrészen szekszuális jellegű varázsnak, amely a diktátorból, mint személyből, kiárad, s amely ezzel annyira szekszualizálja, hogy csak erotikus nézőszögből engedni láttatni tetteit.

A diktátor, vagy kedvelt vezér, ösztönileg fogja fel a tömeg szekszuális életérzéseinek legmegfelelőbb életformát s ezt valósítja meg, — rendszerint persze anélkül, hogy maga is tudná. Ez egymagában nem volna baj, ha itt a tömeg egészséges életérzéseiről lenne szó. Azonban a helyzet nem ez. Akinek ami egészséges szekszuális érzése s vágya van, azt kiéli magánéletében; ami még a tömegéletben kiélésre fennmarad, az rendszerint az, amit vagy azért nem élhetett ki a magánéletében, mert nem egészséges, vagy, ami majdnem ugyanaz, mert aszociális természete volt vágyainak. A diktátor nem egészséges módon való s ezenfelül veszélyes kiélésre ad alkalmat a tömegnek: s hogy ő és a tömeg ösztönösen találjanak ebben egymásra, ez azt bizonyítja, hogy benne is épp ezek a nem egészséges vagy aszociális, azaz rendes körülmények közt társadalomban ki nem élhető hajlamok vannak meg. Potenciájának fitogtatásával teszi nyájává a tömeget, egészen függetlenül attól, hogy mit is ér az a potencia — s közös hajlamaik tartják aztán össze őt a híveivel.

Nem beszélve a tömeg szadisztikus, mazochisztikus s homoszekszuális hajlamairól, amelyek így kielégülést nyerhetnek, s amelyeknél a diktátor,

akarva-nemakarva a csábító szerepét játssza, s aminek feltételezésével talán túlmesszire is kalandozunk: a tömeg ösztönéletét nemcsak azzal rontja meg a diktatörikum, hogy túlfüti és helytelen kielési lehetőségeket hagy, ami a (rendszerint háborúkutáni s amúgyis erősen igénybe vett) idegélet túlságos teherpróbátételével jár, s nemcsak azzal, hogy mindez az értelmiségi fejlődése rovására megy, hanem hogy benne ezenfelül még kiváltja az erekye, majd *fetis-tisztelet* epidémiáját. Maga a diktátor, kellő lelki rugalmasság esetén — talán! — elkerülheti a különben helyzetéből s lelkiségéből mulhatatlanul folyó ceszaromániát: az őt istenítő tömeg szemében azonban mihamar a «petit caporal» kalapja majdnem fontosabbá válik a császár személyénél. Az az ifjú, aki a Vezér iránti rajongásból a Vezér jó és rossz vonásait kritikátlanul elfogadja és magáévá teszi, még mindig egy fokkal magasabban áll, mint az az ifjú, aki ruha és hajviseletét teszi magáévá. A fetisizsztelet eltereli figyelmét a lényegről, a fontosságok súlypontja eltolódik; lassan leszokik arról, hogy a részleges dolgok mellett az egészet is, a fák között az erdőt is meglássa; — a primitív identifikáció pedig pöffeszkedéssel tölti el.

6. A személyes, az érzéki, a végső fokon tehát esztétikai jelleg az, ami a diktatörikumra annyira jellemző, mint hatóerő. Ez ellen azt lehetne vetni, hogy a demokratikus államrendben is mindenkor volt szerepe bizonyos mérvű esztétikai hatásnak. Az angol alkotmány pl. még ma is telve van a helyenként legbizarrabb esztétikai sallangokkal.

Ezek azonban abban különböznek az esztétikumnak itt szereplő megnyilvánulásaitól, hogy: 1. hagyományból eredtek, tehát nem azon frissiben keletkeztek; a diktatörikumban azonban a jelenben születő, állandó levésben forogó, s a szekszuális természetű részrehajlástól a szokottnál is jobban megfertőzött esztétikai értékítéletekről van szó, amelyek 2. éppen ezért *nem függetlenek attól, amire vonatkoznak*, mert tőle nyerik az impulzust már ahhoz is, hogy magukat felhevítsék, hangulatba hozzák, míg a hagyománynál ez a hangulat lassan s nem *sokk* révén, hanem szerves fejlődés során növekszik, s így szinte személytelen nyugalommal bontakozik ki és nevelődik az emberben. 3. Végül a hagyomány *tárgyhoz* és nem személyhez fűződik elsősorban. A tradíciózumban való «élvezet» más, mint a diktatörikumban való. Nélkülözi annak erőszakos, magával s magához ragadó hevét, az ebből folyó meglepő s ugyanezért viszont mindig bizonyos ál-forradalmiság színében játszó mivoltát, s a szekszualitáshoz közelebbálló jellegét. Hűvösebb, kontemplatívabb, „tempósabb“, fertőzőlenebb.

Vegyük pl. a „Vezér“ gondolatát. Amennyiben ez nálunk Árpádra vagy a hét vezér valamelyikére vonatkozik, esztétikai, még pedig tradicionálisan afirmatív értékelést kap az az egész szemléletes képcsoport, amely vele kapcsolatban felmerül: még abban az esetben is, ha valaki történeti kritikával, tehát racionalitásával közeledik is egyébként hozzá, pl. ha hibáztatja Árpád előrelátáshiányát, amiért nem tört egészen a tengerig előre, stb. Amennyiben azonban, mint pl. a közelmúltban, ez egy élő, politikai pártvezérré vonatkozik, annak híveiből nemcsak esztétikai elragadtatást vált ki, hanem intencióinak kritikátlan követését is. Ez mindig csak új érzés lehet, amelybe az egyén nem nőhetett bele, nem volt alkalma hangulatát nyugodt, gondolkodó kritikával alátámasztani, úgyhogy vagy beleveti magát a hév fehérizzásába, vagy nem is jön létre őszinte érzelem.

A tradíciós esztétizmus a politikában *doping* nélkül, természetesen fejlődik, és személytelenül, a pillanatnyi érzések ingadozásaitól függetlenül szövedik észsé, — a diktatörikumhoz tartozó viszont csak lökészerűen, heves dóziszú dopingokkal, nem odavaló szekszuális érzések felburjánztatásával váltható ki, s a pillanatnyi érzések milyenségével áll vagy bukik.

A tradíciós esztétizmus nyugodt és állandó, a diktatörikus viszont labilis egyensúlyú, s ami ezzel jár: ideges. Ez az, ami aztán a túl hosszú diktatúrának,

miután elnepszerületlenítette magát, véget vet, — sokkal inkább, mint a tömegek «megtérése» a tisztultabb eszmények világához.

Nem annyira a tömeg szeretete, mint esztétizmusa s erotikus ízlése az, ami szeszélyes. Ezért van az, hogy egy feltételezett ideális diktatúra plusz ideális diktátor letételére is éppoly hajlamos lesz a tömeg, labilis (mert feltornászott) egyensúlyú idegállapota folytán, mint a rossz diktatúra elsöprésére. A tradíciós esztétikum viszont nyugodtabb, sokkal inkább a ráció *mellett*, mint a ráció *helyett* érvényesül s így kitörési veszélyei sokkal kisebbek.

Nálunk, ha nem tételezzük fel, hogy valamely forradalmi agitátor abból a groteszk ötletből is kiindulhat, hogy pl. a magyar szent koronát el lehetne adni és belőle néhány szegény ember élelmét biztosítani, vagy hogy az uralkodó személye attól lesz gögősebb, vagy antiszociálisabb, mert megkoronázták, — akkor a magyar szent korona, mint szimbólum ellen még neki sem lehet kifogása s legfeljebb azt fogja megjegyezni, hogy ahhoz felesleges a király személye. A horogkereszt azonban elképzelhetetlen, hogy ma tessék valakinek, akinek a náciizmus nem tetszik; láttára senki sem fog esztétikailag a hindu szvasztikára gondolni, vagy egy békés buddhista szerzetesre, amint elgondolkozva mereng az életszimbólum előtt, hanem vagy Hitlerre és párthíveire, vagy ellenkezőleg, ellenfeleire gondol. A tradíciózus esztétizmus öncélúbb, a diktatőrikumhoz kapcsolódó viszont teljesen eszközszerű, ráutaló, mint ilyen pedig veszedelmesebb, mert norma-dugárut visz az ártatlan esztétikai gyönyörködés lobogója alatt. Mussolini, amint a mozi-híradóban ugyanabban a pózban, ugyanazzal az allúrral áll Augustus ismert szobra alatt, mint a híres császár, esztétikailag kifogástalan szép beállítás, tapsolni kell neki, — de ha tapsolunk neki, tisztában kell lennünk azzal, hogy a póz értelmének is tapsoltunk: annak, hogy ő valóban augustusi magatartást óhajt képviselni. A tapsot, amit a pillanatnyi esztétikai benyomás szépsége csal ki az emberből, visszavonni nem lehet; az esztétikai tapsnak politikai konzekvenciái vannak. Az azonban nem juthat eszünkbe, hogy pl. Mátyás királynak tapsoljunk, abból az egyszerű okból, mert már nem él: s ha a színpadon játsszák meg, akkor már a megjelenítőjének szól a taps; de bármennyire is tetszetik nekünk, hogy pl. Mátyás a jobbagyokat megvédte az urak túlkapasai ellen, ezt elismeréssel, meghatódottsággal, vagy történelmi önérzettel honoráljuk, de sohasem tapssal, ezzel a közvetlen, impulzív, esztétikai tetszésnyilvánítással, még ha magatartása kritikai elismerésünk mellett esztétikailag is tetszik.

7. A diktátor maga kettőt hisz, mégpedig a maga evidenciaérzésének teljes latbevetésével: azt, hogy egyrészt énjének teljes tartalma az értékeszme, másrészt, hogy az értékeszme az, ami énjének teljes tartalma. Ennekfolytán vehemens tettvágy tör ki rajta, a megvalósítás megszállottjává lesz. Idealizmusa és materializmusa kiegyenlíthetetlen: egyrészt hisz a normában, amelyet alkotott, másrészt, úgy látszik, mégsem hisz benne, csak ha azt a realitásban megvalósítva is látja.

Összefoglalva: a diktátorban hívő tömeg, de maga a diktátor lelkében is annyi törés. egyensúlyhiány s diszharmónia van, a kettejük viszonyát jellemző esztétikai-erotikai kapcsolatban pedig annyi pszichikai veszedelem, hogy még ha el is képzelhetnénk valami ideális diktátort, aki a maga uralma alatt sok bajt elhárít a népről, sok embert boldogít és sok üdvös szociális berendezést létesít, kétséges, hogy ez megéri-e az árát.

Szép alkotások diktátorok neveihez is fűződnek. Kiváló férfiak köztük is vannak. De ezek a kiváló férfiak, ha valóban oly önzetlenek, mint hirdetik, szép alkotásaikat végbevihették volna demokratikus államrenden belül is, legalább oly önzetlenül, — s ha valóban oly tehetségesek, oly zseniálisak, oly feltétlenül megváltók, mint hirdetik, nagy tehetségük révén demokratikus államrenden belül is érvényesülhettek volna: hiszen a demokratizmus épp az érvé-

nyesülés egyenlő s szabad lehetőségeinek minimális hibapontjait jelenti. Ha ők ezen belül nem tudtak, vagy nem akartak érvényesülni, akkor vagy a tehetség, vagy a jóakarát hiányzott belőlük, s ha az érvényesülésnek ezt a módját mások számára meg akarják szüntetni, akkor ez vagy a tehetségtelen, vagy az önző ember irigy félelme attól, hogy más is elérhet valamit.

Ezek a jellemsajátságok nem rokonszenvesek. A diktátort azonban épp az a sorstól neki jutott sajátságos szerencse jellemzi, hogy ezek nem mutatkoznak a felszínen, viszont amely tulajdonságai a felszínen is mutatkoznak, azok a tömeg számára megnyerőek, vonzóak, magukkal ragadóak: azok tisztán esztétikai-erotikai jellegűek. A diktatúrának sex appeal-ja van. Ez így nyeglén hangzik, s a véresen komoly kérdés élces tárgyalására csábít. De az ember akkor élcélődik, amikor nem meri megvallani, hogy valamely kérdés mennyire komolyan érinti, mennyire a husába vág. Minden ember könnyen csábul el esztétikai tényezők által, de ezt nem szereti megvallani, mert ez kellemes szuverénitástudatának csunya megcsorbítását jelentené. Vajjon vannak-e olyan demokratikus hitű kösziklák, akiknek racionalitása sohasem csábul el, akikre a diktatörikum egyetlen esztétikai fogása sem hat soha, akiknél az intellektus mindig ébren van és a szekszuális eredetű érzések az egyéni szekszuális életet soha túl nem lépik — nem feladatunk eldönteni. Elvhűség és esztétikai botfűléség ezen a téren nehezen különböztethetők meg egymástól. Egy bizonyos: az elvhűség feltételezése adott esetben mindenesetre az egyénileg hízelgőbb. Így tehát a demokratizmus, mint probléma sem mentesíthető az esztétikai kérdésektől: nem szabad felednünk, hogy a diktatúrák ellenzői közt is szép számmal vannak olyanok, akiknek nem a diktatúra, hanem csak a diktátor nem tetszik.

A konkluziót keresve ezért nehezebb a dolgunk, mint hihetnők. A konkluzióval ugyanis ismét egészen benne volnánk az elméleti vitában, hogy tehát a diktatúra jobb-e, vagy a demokrácia. Ehelyett itt elégedjünk meg annak megállapításával, ami a fenti gondolatmenetéből is folyik: hogy a diktatúra mindenesetre veszélyesebb a jó, szép, daliás, tekintélyes, méltóságteljes, csodálatot vagy áhítatot keltő diktátor, mint a rossz, suta, nevetséges, elriasztó benyomást ébresztő diktátor alatt. A csupán engedelmességet parancsoló diktátor veszélytelenebb a nép erkölcsi és lelki demoralizációja szempontjából, mint az, aki engedelmességet és még tiszteletet is parancsol. Az pedig, aki *önmagától* tiszteletet-parancsoló, ha lenne ilyen, mindenesetre a legveszélyesebb lenne.

Wagner Lilla

—*—

Ha hazugságot találsz, amely kínoz téged, pusztítsd el. Hazugságok voltaképpen csak azért vannak, hogy kiirtsák őket; vággyva-vágyanak arra, hogy elpusztíttassanak. Gondold meg azonban jól, milyen szellemben akarod ezt tenni; ne gyűlölettel tedd, ne hanyatt-homlok, önző erőszakkal, hanem a szív tisztaságával, szent buzgalommal, gyöngéden, csaknem szánalommal. Mert hiszen nyilván nem akarod a kiirtott hazugságot új hazugsággal helyettesíteni; már pedig egy új igazságtalanság, amelyet te elkövetsz, szintén új hazugság lenne, szülője további hazugságoknak. Ebben az esetben dolgodat elvégezvén, a helyzet rosszabb lenne, mint annakelőtte volt.

Carlyle